

## ENDÜLÜS'TE MÜZİK HAYATI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yrd.Doç.Dr. Barış KARAELEMA  
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

### ÖZET

Orta Çağ'da sekiz asır İspanya'da hakimiyet sağlayan Müslümanlar günümüze bilim, kültür ve sanat üzerine dev yapıtlar bırakmışlardır. Müzik alanında da dünyanın birçok yerinde Endülüs izlerini halen görmek mümkündür. Bu araştırmada Müslümanların Endülüs'teki müziği ve diğer kültürlerle etkileşimi üzerinde durulmuş, Endülüs müziğine kuramsal ve uygulamada büyük katkıları bulunan önemli isimlere yer verilmiştir. Araştırmada ayrıca Endülüs'ün ve Avrupa müziğine ve gelişimindeki katkılarına değinilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Endülüs Müziği, Müziksel Etkileşim, Ud, Ziryab.

### ABSTRACT

#### *A Research on Musical Life in Andalusia*

Muslims who became dominant in Spain for eight centuries, delivered huge works on science, culture and art to modern day. It is still possible to see traces of al-Andalus in many parts of the world on music arena. In this study it has been emphasized on Muslims music in Andalusia and interaction with other cultures, given place to important persons who have contributed greatly to the theoretical and in practice to Andalusian music. In the study it is also described Andalusia's contribution to European music and its development.

**Key Words:** Andalusian Music, Musical Interaction, Oud, Ziryab.

### GİRİŞ

VII. Yüzyıl, İslamiyet'in doğuşu ve hızlı bir şekilde Arap yarımadasına, Orta Doğu'ya ve bütün Kuzey Afrika'ya yayıldığı önemli bir asırdır. Yeni toprakların fethi ve İslamiyet'in Avrupa kıtasına yayılması için de girişimlerde bulunan İslam ordusu, 711 yılında Tarık bin Ziyad komutasında Cebel-i Tarık boğazını gemilerle geçerek İspanya'ya ulaşmış ve o dönemde başkenti Toledo olan Vizigot krallığını ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Müslümanlar çok kısa bir sürede bütün İber yarımadasına hâkimiyet sağlamışlardır. 750 yılına kadar Emeviler'in görevlendirdiği valiler tarafından yönetilen Endülüs, 756 yılından itibaren emirlikler ve halifeler tarafından yönetilmiştir. Çeşitli dönemlerdeki Hıristiyan saldırılarında kendisini koruyabilen Endülüs devleti, 1492 yılındaki saldırıya karşı koya-mamış ve İslam'ın siyasi varlığı İspanya'da sona ermiştir. Endülüs devleti varolduğu süre boyunca bilim, kültür ve sanatın eşsiz örneklerini üretmişler,

müzik alanında da önemli izler bırakmışlardır.

Endülüs, yani Müslüman İspanyasının müziğine ait tarihi bilgileri elde etmek için referans olacak müzik kitapları günümüze kadar gelmemiştir. Bunun sebebi İspanya'da yaşayan Araplara ait müzik ve müzisyenlerle ilgili literatürde çalışmaların bulunmadığından değildir. 800 yıl Avrupa kıtasının en stratejik bölgesine hâkim olan Müslümanların, bıraktıkları mimari eserlere bakıldığında kültüre hizmet etmemiş olmaları düşünülemez zaten. Örneğin Halife II. el-Hakem (961-976) kültürün cömert patronu olarak bilinmektedir. Büyük bir kitapsever olduğu için Kahire, Bağdat, Dimeşk gibi şehirlere elçiler göndererek Endülüs'teki kütüphanesine 600.000 kitap getirtmiştir. Yazarlara da yüklü miktarda altın hediye etmiştir<sup>1</sup>. Fakat XV. yüzyılda Endülüs, tarihin en büyük kitap yakma eylemine tanıklık eder. Nobel ödüllü ünlü Fransız fizikçi Pierre Curie (1903) "Endülüs'ten bize 30 kitap kaldı. Atomu parçalayabildik. Eğer yakılan bir milyon kitabın yarısı elimize ulaşmış olsaydı, bugün çoktan uzayda galaksiler arasında seyahat ediyor olacaktık" demiştir. Haksız da sayılmaz aslında. Çünkü IX. yüzyılda kanat geliştirerek ilk uçuş denemeleri yapan kişi Endülüs'lü Abbas Bin Firnâs'tır.

Müzik alanında da mevcut olan kitaplar kaybolunca araştırmacılar Endülüs müziğini kavrayabilmek için tarihçilere ve biyografi yazarlarına başvurmuşlardır. O dönemde yapılmış biblo ya da küçük resimlerden müzikle ilgili görsel materyallere ulaşmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Endülüs'e ait müzik tarihi tam olarak elde edilememişse de ulaşılan bu tür dağınık veriler birleştirilerek kısmen de olsa Endülüs müziği hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir.

### ***Arap Kültürünün Endülüs Müziğine Etkileri***

"Araplar İber Yarımadası'na ilk ayak bastıkları dönemde, Mekke ve Medine'de bile henüz şarkı okulları mevcut değildi. Araplar İspanya'daki Hıristiyanlar'a ve daha önceden yarımada yerleşmiş olan Yahudi ve çingenelere İslam'ın kurallarını öğretilip bir süre müzikle uğraşmalarını engellediler, müzisyenliği ahlaksız meslek grupları arasında gördüler. Daha sonra sadece kölelerin ve çingenelerin müzikle uğraşmalarına izin verildi. İslam yasaları gereği şarkıcıların mahkemede şahitliği geçersizdi. Bazı Arap yöneticiler şarkı söylemeyi kınanmış, kölelerin alim satımında da "iyi şarkı söyler" özelliği taşıyanların satışını yasaklamıştı"<sup>2</sup>.

Sonraları müzik sanatının önyargıları yendiği görülmektedir. İbadethanelerde de bazen ezgisel ağıtların işitilmesine müsaade edilmiştir.<sup>3</sup>

Tarihçilerden edinilen bilgilere göre Endülüs'teki ilk müzik türü IX. yüzyılda Perslere ait şarkı söyleme sanatından ibaretti. Eldeki bulgulara göre dönemin

<sup>1</sup> Farmer, H. G., "A History of Arabian Music to the XIII Century", s:100, Luzac & Co, London-1929.

<sup>2</sup> Ribera, J., "Music in Ancient Spain and Arabia" (transl. by E. Hague from La musica de las cantigas), s:98, Stanford, Stanford University Press, 1929

<sup>3</sup> Ribera a.g.e. s:99

ilk profesyonel müzisyenleri Doğu'dan getirilen sanatçılar, söyledikleri müzik türü ise Orta Doğu müziğiydi. Önce emirliklerin sonra da halifelerin yönetimindeki Cordoba kenti sadece Doğu'dan değil aynı zamanda Avrupa'dan gelen müzikçilerin de uğrak yeriydi. Kültürler arası alışverişlerde Cordoba kenti büyük rol oynamaktaydı.

I. Abdurrahman Cordoba'daki sarayında Arapça şarkı söyleyen birkaç şarkıcı bulundurmıştır. Doğu'dan getirilen Aşfa adlı kadın şarkıcı, aynı zamanda iyi bir ud icracısıdır. I. el Hakem de yine Doğu'dan yüksek miktarda para vererek Alon ve Zarkon adında iki ünlü şarkıcıyı getirtmiştir. Bu sanatçıların söyledikleri şarkılar İspanyollar arasında da popüler olmuştur. Arap müziğinin İspanya'da yaygınlaşmasında büyük desteği olan bir diğer hükümdar da II. Abdurrahman'dır. O da sarayında kadın şarkıcılar için özel bir bölüm yaptırmıştır. Bu şarkıcılar arasından Medine'deki şarkı okulundan getirttiği Fadl, Kalem ve Alem adlarındaki üç sanatçı dikkat çekmiştir <sup>4</sup>.

IX. yüzyılda el-Hakem hükümdarlığında birçok tanınmış isim Doğudaki memleketlerini terk ederek Endülüs'e yerleşir. Bu kişilerden müzik alanında Endülüs'ün kazandığı en ünlü isim Ziryab'dır. Ziryab, kendisinden önceki diğer bütün müzikçilerin şan ve şöhretini silip süpürecek derecede Endülüs müzik tarihine adını yazdırmıştır. Asıl adı Ebu'l- Hasan Ali bin Nâfi olan Ziryab, büyük mûsikîşinas İshak el-Mavsilî'nin öğrencisidir. Tarihçiler, hocası gibi Ziryab'ı da müzik tarihinde udu en iyi icra eden sanatçılar arasında adını anmıştır. Teninin esmer, sesinin de etkileyici olmasından dolayı siyah tüylü Ziryab kuşuna benzetilerek bu isimle çağrılmıştır.

Musul doğumlu Ziryab, gençlik yıllarında Bağdat'ta bulunmuş, hocasının kat kat üstünde yeteneği sayesinde Harun Reşid'in gözüne girmiştir. Ancak bu yeteneği başına büyük dert açar. Halife tarafından bütün övgüler Ziryab'a yapılmca hocası İshak el-Mevsilî, halifenin gözünden düşeceğini düşünerek Ziryab'a memleketi terk etmesini aksi takdirde bütün gücüyle onu yok etmek için uğraşacağını söyler. Bunun üzerine Bağdat'ı terk edip yaklaşık on yıl Kuzey Afrika'nın kıyı kesimlerinde yaşayan Ziryab, yeteneğini en üst seviyelere çıkarır ve Bağdat'taki şöhretini burada da kazanır.

Ziryab, Endülüs hükümdarı el-Hakem'in sarayında himaye edilen sanatkâr ve âlimlerin hak ettikleri saygıyı gördüklerini duyar ve emire bir mektup yazmaya karar verir. Mektupta yeteneklerinden, Harun Reşid'in kendisini beğendiğinden ve hocası İshak el-Mevsilî ile aralarında geçen diyalogdan bahsettikten sonra, Cordoba'ya çağrılırsa kendisini hükümdara adayacağını bildirir. Mektupta yazanlar el-Hakem'in hoşuna gider ve Ziryab'ı Endülüs'e davet eder <sup>5</sup>.

<sup>4</sup> Ribera a.g.e. s:99

<sup>5</sup> el-Makkarî, "The History of the Mohammedan Dynasties in Spain", s:118, Çev. P. De GAYANGOS, London-1843

Iraklı büyük mûsikîşinas Ziryab'ın 822 senesinde Endülüs'e gelişi ve saraydaki baş müzisyenliğe yükselişiyle, müzik alanında ciddi değişimler göze çarpmaktadır. Bu meyanda mûsikîdeki Hicaz hâkimiyeti, yerini Irak hâkimiyetine bırakır. Bu değişiklik, daha sonra mahalli unsurlarla da beslenerek orijinal şekline kavuşacak Endülüs müziği için önemli bir başlangıç olmuştur <sup>6</sup>.

### **Endülüs'te Müzik Okulları**

Endülüs'lü tarihçi el-Makkarî (1578-1632), Ziryab'a geniş yer ayırdığı gibi, IX. yüzyılda Endülüs müzik okulları hakkında da ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Burada Ziryab'ın Endülüs'e yaptığı en büyük katkının Cordoba'da kurmuş olduğu ünlü şarkı okulu olduğu dikkat çekmektedir. Çoğu araştırmacı bu okulu dünyanın ilk konservatuvarı olarak nitelendirmektedir. Daha sonra Toledo, Malaga, Sevilla ve Granada gibi şehirlere de açılan bu müzik okullarına şarkı söylemek, çalgı çalmak ve müzik öğrenmek için Fransa, İngiltere ve Avrupa'nın diğer ülkelerinden öğrenciler gelmişlerdir <sup>7</sup>.

IX. yüzyılda Endülüs müzik okulunda karakteristik bir müzik eğitimi sistemi görülmeye başlanmıştır. Ziryab'ın eğitim metodu da tarihçilerden büyük ilgi görmüştür. Okulun kurallarını bizzat Ziryab koyar. Yeni eğitim metodu ile eğitim alan öğrenciler Endülüs'te farklı bir üne kavuşur. Ondan önce Endülüs'te şarkı eğitimi, hocanın toplum içinde bir şarkıyı baştan sona okuması, çırağının ise yapabildiğinin en iyisiyle hocasını taklit etmeye çalışmasından ibaretti. Ziryab bu yöntemi tamamen değiştirdi.

Ziryab'ın açmış olduğu müzik okuluna öğrenci olmak isteyen adaylara öncelikle özel yetenek sınavı uygulanmaktaydı. Bu sınavın birinci aşamasında öğrenci adayının ses hacmine bakılmaktaydı. Sınava başlamadan önce aday yüksek bir tabureye oturur, Ziryab da adaydan çıkarabileceği en hacimli sesiyle (adeta çılgık atarcasına) bağırarak 'Ya Haccam', 'ahh' hecelerini söylemesini isterdi. Aday ayrıca 'ah' hecesini uzunca bir süre pürüzsüzce uzatması gerekiyordu. Burada adayın kreşendo ve dekresendo tekniğine yatkın olup olmadığı da ölçülmekteydi. Ziryab adayın genizden konuşup konuşmadığını, dil ve nefesini kullanımının konuşmasına engel olup olmadığını not ediyordu. Eğer adayın nefes alışında zayıflık görüldüyse karnı kuşakla sarılmaktaydı. Sesin daha düzgün çıkarılmasını kolaylaştırdığı için bu yöntem kabul görmüştü. Ses çıkarırken ağzını iyi kullanamayan ve çenesini yeterince açamayan adaydan, birkaç gece yatarken dişlerinin arasına 7-8 cm.lik tahta parçasını koyarak uyuması istenirdi. Eğer problemler hâlâ giderilmediyse adaya şarkı söylemeye uygun olmadığını söyleyip başka meslek dallarına yönlendirilirdi. <sup>8</sup>

<sup>6</sup> Özdemir, M. "Müvelledûnun Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, no:34 1993, s:182

<sup>7</sup> Can, C., Can N., "Tarih İçinde Ud", Milli Folklor Dergisi, No: 26, 1995, s:10

<sup>8</sup> Garland, "The Garland Encyclopedia of Music -The Middle East", s:443, Routledge Press- New York-2002; el-Makkarî, a.g.e. s:121

Yetenek sınavını başarıyla geçen öğrencileri basitten zora doğru düzenlenmiş bir eğitim metodu bekliyordu. Ziryab'ın pedagojik yöntemi, ses ve çalgı eğitiminde belirlediği çeşitli aşamalardan oluşmaktaydı. Öğrenciler, sırasıyla usûl, ezgi ve süsleme üzerine eğitim almaktaydılar.

Öğrenciler, şarkının ezgisini öğrenmeden önce sözlerini ve usûlünü öğrenmekle işe başladılar. Şarkıların sözlerini, hocasının çaldığı ritm aleti eşliğinde okur, usulün kuvvetli ve zayıf vuruşlarını dikkate alarak bunu farklı hızlarda tekrar ederdi. Şarkının sözleri öğrenildiğinde ise şarkının ezgisi süslemesiz en sade biçimiyle öğretilirdi. Ezgi hatasız öğrenildiğinde de süslemeli notalar, triller vb. çalışmalar yapılır, gerçek bir şarkıcının bir şarkıyı süslediği gibi süsleme ve yorumlaması beklenirdi.



Resim-1 Fildişi Kutu

Bu eğitim yöntemi daha sonra birçok kişi tarafından geliştirilmiş ve zenginleştirilmiştir. Müzik okullarına en çok ilgiyi gösterenlerin dönemin köle-cariye genç kızları olduğu dikkati çekmektedir. Öğrencilerin aldığı müzik eğitiminde ud ve rebab başta olmak üzere birçok çalgı aletinin kullanıldığı görülmektedir.

Özellikle ud çalgısı X. yüzyıla kadar bütün İspanya'ya yayılmıştır. Bugün, Endülüs eserlerinden en değerlileri arasında sayılan fildişinden yapılmış bir kutu Paris'deki Louvre Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Dönemin müzik kültürünü çok iyi derecede yansıtan bu kutuda (Resim: 1) ortada ayakta duran kişinin ud çaldığı görülmektedir. Üzerindeki kitabede Halife III. Abdurrahman'ın oğlu el-Mugîre için, 968 yılında yapıldığı yazmaktadır.

XIII. yüzyılda Sevilla kenti, şarkıcı cariyelerin eğitim merkezi olmuştur. Bu köle-cariyelerin alım satımında, söyleyebildikleri şarkıların sayısı ve kalitesi önemli bir unsurdur. Özellikle yanlarında şarkı defterlerini bulunduran kızların ticari değerleri yüksektir. Sevil şehri ayrıca müzik aleti üretiminde de önemli bir şöhrete sahipti. Endülüs'te müzik aletlerini ihraç edecek büyüklükte bir endüstri oluştuğu, İbn Rüşd tarafından da doğrulanmıştır<sup>9</sup>.

### **Endülüs Sivil Toplularında Müzik Hayatı**

Müzik, bağımsız eyaletlerde ve Müslümanların yönetiminde yaşayan "Mozaraplar" yani Hıristiyan İspanyollar arasında da yaygındı. Kilise ayinlerinde müzik yapmalarına izin verilmiş, kilise çanlarının çalınmasına göz yumulmuştu.

XIII. yüzyılda Castila ve Leon bölgesinin Kralı Alfonso şiiir ve müzik tutkunlu-

<sup>9</sup> Farmer, H. G., "A History of Arabian Music to the XIII Century", s: 187 Luzac & Co, London-1929

ğuyla bilinmektedir. Kral, "Cantigas de Santa Maria" adıyla "Meryem Ana"ya itafen ezgi, şiir ve minyatürlerden oluşan bir defter hazırlatmıştır. Bu defter, Endülüs'e özgü bir müzik kültürünün oluştuğunu açıkça ispatlamaktadır. Defterde bulunan 400 kadar ilahide Arap ritm ve ezgilerinin hâkimiyeti göze çarpar. Ayrıca defterdeki minyatürlerde Türk-İslam medeniyetine ait çalgıların Hıristiyanlar arasında dini ve din dışı müziklerde kullanılmış olduğu görülmektedir. Resim 2'de biri Müslüman diğeri Hıristiyan iki müzisyen kilise müziğine eşlik ederken resmedilmiştir. Endülüs'te müzik, dinler arası hoşgörünün en çok görüldüğü kültür sahasıdır. Özellikle dinî ezgilerin icrasında sanatçılar din ayrımı gözetmeksizin birbirlerinin yardımına koşmuşlardır. Kilise müziklerinin ic-



Resim-2 Cantigas de Santa Maria adlı eserde rastlanan bir minyatür.

rasında Yahudi müzisyenlerin de görev aldığı bilinmektedir<sup>10</sup>.

Endülüs ayrıca Provençal (Kuzey Fransalı) halk şairi ve müzisyeni gezgin Trabodurların sık uğrak yeri olmuştur. Ud'un farklı bir çeşidini çalan bu halk şairler, XII. ve XIII. yüzyıllarda Endülüs'e ziyaretlerini arttırmıştır. Avrupa'nın diğer ülkelerine de giden bu müzisyenler Endülüs müzik kültürünün yayılmasında büyük katkı sağlamışlardır. Trabodurlar geliştirdikleri nota yazı türüyle yeni dinlediği

ezgileri notaya alıp günümüze kadar ulaştırmayı başaran Avrupa'nın ozanları olarak da tarif edilmektedir.

Yahudilerse başlangıcı milada kadar uzanan uzunca bir dönemde İspanya'da yaşamaktadırlar. M.S. 70 yılında Kudüs'teki tapınaklarının yıkımından sonra birçok Yahudi İspanya'ya gelir. Yahudiler, Endülüs toplumunun bir parçası olarak diğer ırk ve dinlerle karşılıklı ilişkilerde bulunmuş ve sosyal-kültürel ortak yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Bu çerçevede müzik sanatı önemli bir rol oynamış, XV. yüzyıla kadar Müslüman ve Hıristiyan eyaletlerindeki saraylarda görev almışlardır. Yahudiler, yeni Endülüs kültürünü güçlendiren önemli bir bileşke olmalarına rağmen, kendi kültürel kimliklerini de korumuşlardır. Yahudi sanatçılar, dönemin Yahudi ileri gelenlerinin, Cordoba'da Hisday ibn Shaprut ve Granada'da Shumel ha-nagid gibi devlet adamlarının himayesi altında İbrani dilinde dini ve din dışı şiir ve şarkılar üretmişler, Yahudi âlimler de İbranice'ye

<sup>10</sup> Ribera, a.g.e.

ve müziğin bilimine katkıda bulunmuşlardır <sup>11</sup>.

### **Endülüs Müzisyenleri**

Endülüs'te müzik üzerine gerek icra gerekse teoriyle uğraşan ve katkıda bulunan birçok müzik adamı ve filozof olmuştur.

#### **Ziryab, Ebu'l-Hasan Ali bin Nâfi, (ö.852)**

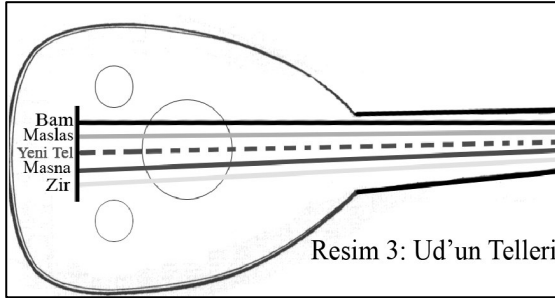
Yukarıda birçok özelliğinden bahsedilen Ziryab'la ilgili bilgilerin önemli bir kısmını tarihçi el-Makkarî, Nefhu't-Tîb adlı eserinde yazmış ve günümüze ulaştırmıştır. El-Makkarî, Ziryab'ı kültürel kahraman ve yenilikçi olarak nitelendirmektedir. Bu kısımda yine Ziryab'ın Endülüs'e getirmiş olduğu diğer yeniliklerden bahsedilecektir.

Ziryab, müzik tarihinde ud'a beşinci teli takan kişi olarak bilinir. Bu çalışmasını Endülüs'te gerçekleştirmiştir. O zamana kadar udun dört teli vardı ve zamanın sembolizmine göre insan fizyolojisindeki sıvıları ve ruh halini sembolize ediyordu (Tablo 1).

Tablo 1: Ud'un telleri ve fizyolojik sembolleri

1. tel Zir	sarı renkli	Öd (huysuzluk, aksilik)
2. tel Masna	kırmızı renkli	Kan, (huy, yapı)
3. tel Maslas	Beyaz renkli	Balgam, (soğukluk, durgunluk)
4. tel Bam	siyah renkli	Melankoli, bunalımı sembolize etmekteydi.

Ziryab'a göre uda bir ruh gerekiyordu. İkinci ve üçüncü telin arasında bir kırmızı tel daha ilave ederek uda icra ve ifadede daha incelikli bir yapı kazandı ve daha geniş bir ses alanı elde edilmiş oldu (Resim 3). Ayrıca Ziryab ağaç



Resim 3: Ud'un Telleri

mızrap yerine kartal kanadı kullandı. Sivri uçlu, temiz, hafif ve tutması kolay olan kartal kanadı aynı zamanda teli çabuk aşındırmadığı için kabul gördü.

Ud'da ipek tellerin ilk defa Ziryab tarafından kullanıldığı görülmektedir. Kullanmış olduğu bağırsak teller ise aslan yavrusunun bağırsaklarından yapılmıştır. Ona göre bu bağırsak teller daha temiz bir ses vermekte, ısı değişimlerinden etkilenmemekte ve mızrap vuruşlarından elde edilen sesleri daha fazla sürdürmektedir <sup>12</sup>.

Ziryab, iyi bir şair olmanın yanı sıra birçok alanda iyi eğitim almıştı. Coğrafya, astronomi, fizik gibi bilim dallarına hâkimdi. Diğer sanatçılar tarafından aş-

<sup>11</sup> Shiloah, A., "Music in the World of Islam", s: 73-74, Wayne State University Press-1995

<sup>12</sup> Can, a.g.e. s:11

lamayacak büyüklükte on bin şarkılık geniş bir repertuarı vardı.

Ziryab, müziğin yanı sıra saç tasarımı, parfüm, giyim-kuşam, yemek kültürü alanlarında da Endülüs'e büyük yenilik getirdi. Satranç oyununun öğretilmesi



Resim 4: Cantigas'da Ud ve satrançı bir arada gösteren minyatür

ve yaygınlaştırılmasını sağladı. Cantigas de Santa Maria'da satranç oynayan birkaç minyatür bulunmaktadır (Resim 4).

Sekizi erkek ikisi kız olmak üzere on çocuğu olan Ziryab 852 yılında hayata veda etmiştir. Çocuklarının hepsi de müzikle uğraşmasına rağmen

babaları kadar ünlü müzisyen olarak anılmadılar. Ancak kızlarının müziğe karşı ilgilerinin daha yüksek olduğu tarihçiler tarafından vurgulanmıştır.

#### Abbas b. Firnas (ö. 887)

*Ebu'l-Kasım* lakabıyla da tanınan Abbas b. Firnas, Endülüs'te müspet ilimlerle meşgul olan ilk şahıs olarak bilinmektedir. Daha çok fizik, kimya, astronomi, şiir vb. gibi alanlarda çalışmalar yapan, meraklı ve araştırmacı bir karaktere sahip olan Firnas, uzayı temsil eden bir gök küresi kurar ve sonraları Avrupa'da astronominin gelişmesine tesiri olan Sindhind tablolarının çizimlerini yapar. Birçok aletin mucididir. Abbas, asıl şöhretini, kuşların uçuşları üzerine yaptığı incelemeler, uçma ve konma konularında kuşları taklit etmeye çalışarak yaptığı araştırmaları sağlamıştır. Abbas, iki kanat takarak ilk uçuş denemesini yapmıştır. Bu deneme dolayısıyla havacılığın öncülerinden sayılmaktadır. Iraklı çağdaşı Ziryab'la aynı dönemde Cordoba'da yaşamıştır.<sup>13</sup>

Tarihçi el-Makkarî, "O, Endülüs'te mûsikî sanatını ilk defa yaygınlaştıran kimsedir" demektedir. Bu, Abbas b. Firnas'ın müzik sahasında da söz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. "Ziryab ve İbn Firnas tarafından Endülüs'te temsil edilen musıkî, teori ve tatbikatıyla İnan-Arap mûsikîsi niteliği taşımaktaydı. Zamanla Grekçeden musıkî ile ilgili birtakım eserler Arapçaya tercüme edilerek tedricen Grek ve Pisagor müzik nazariyelerine de yer verilmiştir"<sup>14</sup>. Firnas müziği sanattan ziyade bilim olarak nitelendirmiş ve quadrivium'un bir parçası olduğunu belirtmiştir. Firnas'ın müzik alanında en önemli katkısı ise icat ettiği bir tür metronomdur.

<sup>13</sup> Yıldız, H. D., "Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi", Çağ Yayınları, İstanbul-1988, IV/231; Kırbıyık, Kasım, "Abbas b. Firnas" *DİA*, İstanbul 1988, I/24

<sup>14</sup> Yıldız, A.g.e. s:231



**İbn Bâcce – Avempace (1077 Saragossas-1139)**

Gençlik yıllarında Felsefeyle birlikte matematik, tıp ve astronomiyle uğraşan İbn Bâcce'nin tahsil hayatında daha aydınlatıcı bilgiler Ebû Ca'fer Yûsuf b. Hasdâi'ye yazdığı bir mektubunda yer alır. İbn Bâcce bu mektubunda sırasıyla müzik, astronomi ve mantıkla uğraştığını daha sonra da tabiat ilmine geçtiğini yazar.

Daha çok felsefi çalışmalarıyla bilinen İbn Bâcce'nin müzik alanındaki otoritesi özellikle vurgulanmaktadır. Hatta bazı kaynaklarda onun bu alandaki ününün felsefedeki şöhretini bile gölgeleyecek nitelikte olduğu zikredilmektedir. Ancak müzik adamı olarak İbn Bâcce'nin şöhret ve yetkinliğini destekleyecek miktarda eseri günümüze kadar ulaşmamıştır. Onun bugün elde bulunan müzikle ilgili tek eseri olan “*Ve min Kelâmihî fi'l-elhân*” adlı çalışması iki sayfadan ibarettir <sup>15</sup>. Eserleri arasında “*Kitâbü'n-Nefs*” akustikten bahsetmektedir <sup>16</sup>. İbn Ebî Useybia da İbn Bacce'nin Kuran'ı ezbere bildiğini, müzikle ilgilenip ud çaldığını belirtmiştir <sup>17</sup>.

et-Tifaşî, İbn Bâcce hakkında “Endülüs'ün en tanınmış müzik ustası” diye bahseder. Birkaç yıl inzivaya çekilerek güzel şarkı söyleyen cariyelerle müzik üzerine çalışmalar yapmış ve Hristiyan şarkıları ve kendi Doğu ezgilerini birleştirerek yeni müzik formu geliştirmiştir <sup>18</sup>.

Farmer, Avrupa müzik teorisinin gelişmesinde büyük etkisi olan Farabi'nin “*Kitab'ül Mûsikî*” adlı eserinin bir nüshasının da İbn Bâcce için yapıldığını söylemektedir <sup>19</sup>. Bu nüsha hâlen Madrid'in Escudal Kütüphanesinde bulunmaktadır. (no. 906, yazma eksik ve tarihsiz 182 sayfadır). Sadece dört nüshası bulunan *Kitâbü'l-Mûsikî*'nin üç nüshasının günümüzde Avrupa ülkelerinde bir tanesinin de Beyrut'ta olması dikkate çekicidir. Bu, Orta Çağ'da Avrupa müzik teorisinin oluşmasında ve gelişmesinde müzik kuramcılarının Farabi'nin büyük eserinden etkilendiklerinin ispatı niteliği taşımaktadır.

**İbn Rüşd – Averroës (1126 Cordoba – 1198 Merakeş)**

İslam dünyasının en büyük filozoflarından biri olan İbn Rüşd, Aristo'nun felsefi doktrinine sadık kalarak eserlerini şerh ettiği için Müslümanlarca “şârih” (yorumcu, eleştirmen), Latin dünyasında “commentator” olarak tanınmıştır. Aristo'nun eserleri üzerinde çalışmaya başlama sebebi de ilginçtir. Aristo felsefesine ilgi duyan emir, İbn Rüşd'den karışık ve anlaşılmaz olan Aristo felsefesine ait tercümelemleri şerh etmesini ister. 1169'da İşbiliye'ye kadı tayin edilen filozof, şerhleri orada tamamlar. Bu çalışmalarıyla yüzyıllarca bütün dünyada oku-

<sup>15</sup> Aydınlı, Yaşar, “İbn Bacce” *DİA*, İstanbul 1999, XIX/348.

<sup>16</sup> Grove Music Online, “*Ibn Bâjja*” mad., Owen Wright, Gazi Üniversitesi Proxy server

<sup>17</sup> Çubukçu, İ. A., *Türk-İslam Düşünürleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1989, s:38.

<sup>18</sup> Shiloah, a.g.e. s:76

<sup>19</sup> Farmer, H. G., “Clues for the Arabian Influence on European Musical Theory”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain*, s. 61-80, Ocak, 1925

nup taktir edilmiş, üç semavi dine mensup ve Avrupa'dan sayısız felsefeci tarafından "İbn Rüşdcülük" akımı oluşturulmuştur.

Yıldız (1988), İbn Rüşd'ün eserlerinin Musevi filozoflar sayesinde bugüne gelebildiğini belirtmektedir<sup>20</sup>. Arapça nüshalarının çoğaltılması imkanı olmayan eserler, Hristiyan İspanyasında hahamlar tarafından İbranice'ye çevrilir. XII. yüzyılda Toledo'ya gelerek Arapça öğrenen İskoçyalı matematikçi ve alim Micheal Scot'un gayretleriyle de Latince'ye çevirilen İbn Rüşd'ün şerhleri bütün Avrupa'ya kısa sürede yayılmıştır. Scot, ayrıca İbni Sina'nın eserlerini Latinceye çevirerek Avrupa'ya kazandırmasıyla da bilinmektedir.

Yıldız (1988) ayrıca, İbn Rüşd'ün, Batı dünyasında Aristo kadar itibar gördüğünü, çünkü Batı dünyasının Aristo'yu İbn Rüşd sayesinde tanıdığını ve bu felsefe, Avrupa'da yeniçağ felsefesine kadar mutlak otorite olarak kaldığını belirtmektedir<sup>21</sup>.

Tıp bilimine önemli katkılarıyla da bilinen İbn Rüşd, kalp sesi ve nabız atışıyla müzik ve ritm arasındaki ilişkiyi kurmuştur<sup>22</sup>. Bellamy Gardner 1944'de "Müziğin Terapik Özelliği" adlı bir makale yayınlar. O makalesinde Türk-İslam filozoflarından bahsedilmediğini gören araştırmacı ve müzikolog H. G. Farmer da dergi editörüne aşağıdaki mektubu yazarak Gardner'in hatalı davrandığını belirtir:

"Gardner'in makalesinde hiç Müslüman filozoflara yer verilmemiş olması ilginçtir. Bu filozoflar antik çağ ve Rönesans arasındaki bağlantıyı oluşturduğu için tarihsel olarak önem taşımaktadır. İslam tıpçıları, IX. yüzyılda müzik terapisiyle ilgili çalışmaları kaleme almış, X. yüzyılda da hastanelerinde uygulamışlardır. Rönesans döneminde Avrupa, bu bilgileri çok daha önceden iyileştirme sanatında müziği pratikte kullanan İbn Rüşd, İbn-i Sina gibi tıpçılardan almıştır".<sup>23</sup>

Yine Farmer, bazı yazarların İbn Rüşd'ü "Müziğin Tefsircisi" olduğunu iddia ettiklerini söyler<sup>24</sup>.

İbn Rüşd'ü müzikle bağdaştıran çok değerli bir resim mevcuttur. Raphael, bilim dünyasına yön veren eğitimci, kaşif, mucit vb. gibi büyük şahsiyetleri bir arada resmettiği "The School of Athens" 'Atina Okulu'(1510-1511) adlı çalışmasında İbn Rüşd'e de yer vermiştir. Bu çalışmada Pisagor'un önünde duran öğrencisi kendi müzik teorisini içeren bir tablet tutmaktadır. İbn Rüşd de Pisagor'un omzunun arkasından çalışmasına dikkatle bakmaktadır.

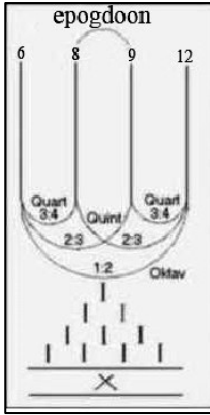
<sup>20</sup> Yıldız, H. D., "Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.4", s:504, Çağ Yayınları, İstanbul-1988

<sup>21</sup> Yıldız, a.g.e. s: 503

<sup>22</sup> Siraisi, Nancy G. "The Music of Pulse in the Writings of Italian Academic Physicians Fourteenth and Fifteenth Centuries" Speculum, Vol. 50, No. 4, s. 689-710, Kasım-1975

<sup>23</sup> Farmer, H. G., Music & Letters, 26, No. 1, s. 59, Oxford Un. Pres-1945

<sup>24</sup> Farmer, 1929, a.g.e. s:225



Resim 5: Pisagor'un Ses sistemi ve mükemmel sayılar buluşu

Pisagor'un öğrencisinin elinde bulunan tablet Resim 5'de detaylı olarak görülmektedir. Alt taraftaki roma rakamları Pisagor'un mükemmel sayılarıdır. Üçgen sel biçimde dizilmiş I, II, III ve IIII rakamlarının toplamı aşağıdaki X sayısını vermektedir. Aynı resimde üstte görülen çizimde ise Pisagor'un uyumlu oranlar teorisi çizilmiştir. Bu diyagram bir telin sekizli, dördü ve beşli seslerini bulmak için nasıl üç farklı uzunluğa bölündüğünü göstermektedir.

Bilim tarihine şekil veren en büyük insanların bulunduğu bir resimde Müslüman filozof olarak İbn Rüşd'ün bulunması hele hele Pisagor gibi müzik kuramcısının arkasında onu izlemesi, İslam bilimi için üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Bu resimden dolayı Endülüs'lü İbn Rüşd'ün, müzik teorisyle de uğraştığı düşünülmektedir.

Bu resme farklı yorumlar getirenler de olmuştur. Bilim dünyasında iki filozof sarılla simgelenmektedir. Bunlardan birisi İbn-i Sina, diğeri de İbn Rüşd'dür. İbn-i Sina'nın müziğin matematiksel prensipleriyle ilgili çalışmasından dolayı Raphael'in resmindeki sarıklı kişinin muhtemelen İbn-i Sina olabileceğini söyleyen araştırmacılar da vardır.

### **Dünya Müzik Kültüründe Endülüs'ün Yeri**

Endülüs müzik kültürü, farklı din ve ırktan milletlerin oluşturduğu dünyanın ender müzik türlerinden biridir. Daha çok Arap ve İslam kültürünün ağırlık kazandığı bu müzik türü gerek kuram gerekse uygulama bakımından Avrupa'nın ilgi odağı olmuştur.

"Bath'lı Adelard, Paris'te bir süre mûsikî öğrenimi görmüş ve El Harizmi'nin matematiğe dair eserini muhtemelen Latinceye o çevirmiştir. '*Liber Ysagogarum Alchorismi*' adıyla Latince'ye çevrilen bu eserin büyük bir bölümü müziğe ayrılmıştır. Bu eser İslam musıkisini Latin dünyasına tanıtan ilk tercüme eser olmuştur. Adelard'ın yaşadığı dönemde (XII. asrın ilk yarısı) Endülüs, hem eski Greklerin mûsikî konusunda meydana getirdikleri eserlere, hem de el-Kindi, Farabi, İbn Sina ve İbn Bacce gibi İslam alimlerinin müzikle ilgili yazmış oldukları orijinal eserlere sahipti. Bu orijinal eserler, XII. asrın sonlarına doğru Tuleytula'da yapılan tercümelemlerle Avrupa'ya aktarılmış ve böylece Avrupa'da tanınmıştı."<sup>25</sup>

<sup>25</sup> Yıldız, a.g.e. s:521

Müzik kuramı açısından dikkate alınacak önemli bir isim de ünlü Türk bilgini Farabî'dir. Her ne kadar Muallim-i Sâni adıyla da bilinen Farabî, Endülüs'te yaşamamış olsa da bırakmış olduğu dev eserler Endülüs'lü filozoflar tarafından Avrupa'ya aktarılmıştır. XI. yüzyılda Farabi ve ibni Sina'nın çalışmaları Endülüs'lü Araplar tarafından üniversitelerde okutulmaktaydı <sup>26</sup>. Farabi'den (ö. 950) büyük ölçüde etkilenen Avrupa'lı kuramcılar arasından XIII. yüzyıldan Fransız Vincent de Beauvais, çoksesliliğe referans teşkil eden Farabi'nin "Müzik birçok

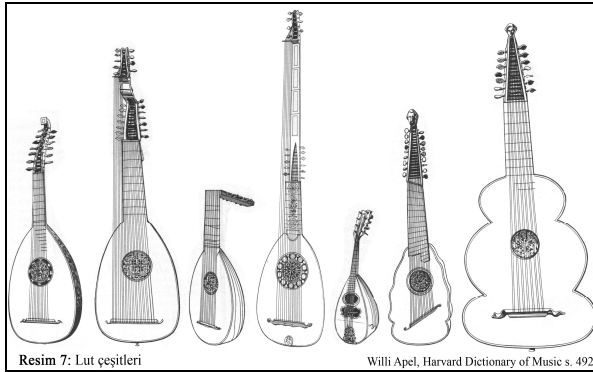


Resim 6: Kilise ilahisi çalan bir udi ve kemençe icracısı

sesin birlikte uyumudur" görüşünü savunmuştur. Hieronymus de Moravia, Magister Lambertus, XV. yüzyıldan Alman Gregor Reisch, XVI. yüzyıldan İspanyol Juan Bermudo yine Farabi'yi referans alan kuramcılardır <sup>27</sup>.

Endülüs, çalgıların gelişmesi ve yayılması bakımından da Avrupa'yı büyük ölçüde etkilemiştir. Endülüs'ün Avrupa'yı

etkilediği en önemli çalgı hiç şüphesiz "ud" dur. Endülüs'ü bir çalgı ile sembolize etmek gerekirse bu çalgı 'ud'dan başkası olamaz. Burada ud sadece Müslümanların kullanmasıyla sınırlı değildi. Bunun örneğini de yine "Cantigas de Santa María'da görmek mümkündür (Resim 6). Ribera, kilise ezgilerini icra etmek üzere Müslüman udilere görev verildiğini ve farklı Hıristiyan kostümleri giydirilerek kilise korosuna dahil edildiğini söylemektedir.



Resim 7: Lut çeşitleri

Willi Apel, Harvard Dictionary of Music s. 492

Eldeki yazılı ve görsel belgelere göre 1350'den sonra ud, Avrupa'da "Lute" adıyla (*el-ud*) anılmaya başlanmış ve Arap müzisyenlerle bağlantısı kesilmiştir.

<sup>26</sup> Farmer, 1925, a.g.m. s: 72

<sup>27</sup> Grove Music Online, "Fārābi, al-" mad., Owen Wright, Gazi Üniversitesi Proxy Server

Lute, Müslüman İspanyası ile ticari ve kültürel bağlantının az olduğu dönemde bile bütün Avrupa'ya yayılmıştır<sup>28</sup>. XVI. yüzyıl, Lute'un Avrupa'da zirve yaptığı bir dönemdir. Bu dönemde farklı şekillerde lute'lar üretilmiştir (Resim 7). Cristobal de Villion'un *Crotalan*'ına göre farklı çeşitlerde Lute'lar geliştirilmiş, sadece zenginlerin satın alabildiği altın saplı Lute'lar bile yapılmıştır.

Kulağımıza yabancı bir sözcükmüş gibi gelen “*Luthier*” kelimesi aslında Orta Çağda Avrupa'da lute yani ud yapan usta anlamından kullanılmıştır. Bugün genel anlamda bütün çalgıları yapan ustalar için gerek Avrupa'da gerekse ülkemizde “Lutiye” terimi kullanılmaktadır.

Müzik notasyonu üzerine yapılan bazı iddialar da dikkat çekicidir. Müzik dilinde “*Solmiteme*” olarak bilinen günümüzde bütün dünyanın kullandığı (Do, Re, Mi,...) solfej hecelerinin 1026 yılında İtalyan Guido'lu Arezzo tarafından geliştirildiği bilinir. Ancak Fransız tarihçi Pigeon De Saint Paterne, müzik tarihini değiştirecek bir iddia ortaya atmıştır. Paterne, günümüzde kullanılan bu solfej hecelerinin Arap müzik kuramcısı el-Kindî'nin çalışması olan harf notasyonundan esinlenerek alındığını söylemektedir. Yine Guido'lu Arezzo'ya kadar Avrupa'daki müziğin ne durumda olduğunu araştıran ve müziğin doğal kökeni üzerine getirmiş olduğu yeni ve orijinal görüşleriyle bilinen XVIII. yüzyıl müzik tarihçisi Villoteau, müzik teorisindeki İslamik etkileri araştırırken Arap harflerinin bugünkü nota hecelerine en yakın fonetiğe sahip olduğunu tespit eder (Tablo 2).

Arap Harfleri	Dal	Re	Mim	Fe	Sad	Lam	Sin
Nota Heceleri	Do	Re	Mi	Fa	Sol	La	Si

Tablo-2: Arap Harfleri ve günümüz nota heceleri

## SONUÇ

Çok kültürlü, çok milletli ve üç semavi dinden insanların yüzyıllarca uyum içerisinde yaşayabildiği Endülüs devleti bilim ve sanatla uğraşan kişilerin hep hayalindeki yer olmuştur. Hemen hemen bütün Endülüs emir ve halifeleri sanat ve sanatçıya saygı göstermiş, onları maddi anlamda da hatırı sayılır ölçüde desteklemiştir. Müzik alanında da desteklerini esirgemeyen Müslüman yöneticileri Endülüs ve İslam müziğinin en iyi yerlere gelmesinde büyük rol oynamışlardır.

İslam bilim ve kültürünün en değerli hazineleri Avrupalılarca hızlı bir şekilde benimsenmiş ve kabul edilmiştir. X. ve XI. yüzyıllarda Orta Doğuda yaşamış olan Farabi ve İbni Sina gibi âlimlerin bilimsel ve müzik teorisine ilgili çalışmaları Avrupa'ya Endülüs yoluyla aktarıldığı bilinmektedir. Bu âlimlerin müzik çalışmaları Batı müziği olarak bilinen müzik türünün teorik kökenini oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

<sup>28</sup> Grove Music online, “Lute” mad. Ian Harwood, Diana Poulton/David van Edwards

Endülüs'ün yıkılışına kadar İspanya'da bilim ve kültür altın çağına ulaşmıştır. Ancak Endülüs Devletinin yıkılışıyla yeni yönetim Hıristiyanların eline geçmiş, Endülüs bilim ve kültür miraslarının neredeyse tamamı yok edilmeye çalışılmıştır.

Endülüs'ün 1492'de yıkılmasıyla Müslümanların bir kısmı Kuzey Afrika'ya gönderilmiştir. Yerlerinden ayrılmak istemeyen Müslümanlar ve Yahudilerse bazı asimilasyon, baskı ve dayatmalara maruz kalmışlardır. Müslüman, Yahudi ve Çingenelerin görmüş olduğu bu baskı sonucu acıyı yansıtan, biraz hüznü biraz isyankâr bir müzik ve dans formu olan Flâmenko ortaya çıkmıştır.

Üzerinde ayrıca çalışılması gereken Flamenkonun oluşum süreci ve ud'un evrim geçirerek gitar dönüşmesi konusu Endülüs'ün dünya müzik kültürüne katkısını bir kez daha gözler önüne serecektir.

Güney Amerika'nın bütün ülkeleri başta olmak üzere günümüzde İspanyolca dünyanın yirmi ülkesinde resmi dil olarak konuşulmaktadır. Dilin gittiği bir yere kültürün ve müziğin gitmemiş olması düşünülemez. Bu anlamda gitar ve Flamenko, İspanya ve Endülüs müziğinin çok geniş çevrelere yayılmasında en büyük etkidir. Gitar-Flamenko ikilisi her zaman Amerika ve Avrupa'da popülerliğini korumuş, ülkemizde de halk türkülerimizle sentezlenmesiyle farklı bir tarz yaratılmıştır.

#### Kaynaklar:

- » Apel, W., "Harvard Dictionary of Music". Harvard University Press, Massachusetts-1970
- » Aydın, Yaşar, "İbn Bacce" *DİA*, İstanbul 1999, XIX/348.
- » Can, C., Can N., "Tarih İçinde Ud", Milli Folklor Dergisi, No: 26, 1995
- » Çubukçu, İ. A., Türk-İslam Düşünürleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1989
- » El-Makkarî, "The History of the Mohammedan Dynasties in Spain", Çev: P. De GAYANGOS, London-1843
- » Farmer, H. G., "A History of Arabian Music to the XIII Century", Luzac & Co, London-1929
- » Farmer, H. G., "Clues for the Arabian Influence on European Musical Theory", Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain, s. 61-80, Ocak, 1925
- » Farmer, H. G., Music & Letters, 26, No. 1, s. 59, Oxford Un. Pres-1945
- » Garland, "The Garland Encyclopedia of Music -The Middle East", Routledge Press- New York-2002
- » Grove Music Online, www.oxfordmusiconline.com, Gazi Üniversitesi Proxy server, proxy.gazi.edu.tr:2001
- » Harwood, I., "Lute (History)", The New Grove Dictionary of Music & Musicians
- » Kırbıyık, Kasım, "Abbas b. Firnas" *DİA*, İstanbul 1988, I/24
- » Özdemir, M. "Müvelledünun Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, no:34 -1993
- » Ribera, J., "Music in Ancient Spain and Arabia" (transl. by E. Hague from La musica de las cantigas), Stanford: Stanford University Press, 1929
- » Shiloah, A., "Music in the World of Islam", Wayne State University Press-1995
- » Siraisi, Nancy G. "The Music of Pulse in the Writings of Italian Academic Physicians Fourteenth and Fifteenth Centuries" *Speculum*, Vol. 50, No. 4, s. 689-710, Kasım-1975
- » "The Performance of Music in Spain", *The Musical Times*, Vol. 70, No. 1034 (Apr. 1, 1929), pp. 364-365
- » Yıldız, H. D., Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul-1988.